

UDO KISSENKOETTER: *Gregor Strasser und die NSDAP*. Stuttgart 1978, 220 ss.

Na temat działalności i poglądów czołowych prominentów narodowego socjalizmu urosła już pokaźna literatura. Biografie doczekali się m. in.: Hitler, Goebbels, Göring, Himmler. Znacznie mniej opracowań dotyczy pozostałych nazistów należących wprawdzie do grona „starych” działaczy partyjnych, którzy w okresie Trzeciej Rzeszy z reguły zostali pozbawieni wpływu na politykę NSDAP, ustępując miejsca nowym poplecznikom Hitlera. Wśród odsuniętych działaczy znalazło się trzech współtwórców narodowosocjalistycznej ideologii G. Feder, A. Rosenberg i G. Strasser. Poglądy tych ideologów zaciążyły w nie mniejszym stopniu na doktrynalnym obliczu narodowego socjalizmu niż teorie, pozostających po 1933 r. na usługach hitlerowskiego reżimu, naukowców i propagandystów z uniwersyteckimi tytułami.

Omówienia koncepcji reprezentowanych przez Gregora Strassera i jego roli w NSDAP przed hitlerowską *Machtübernahme* podjął się zachodnioniemiecki historyk U. Kissenkoetter. Jego recenzowana tu praca została wydana w ramach serii publikacji Instytutu Historii Współczesnej w Monachium. Książka składa się z pięciu rozdziałów, obejmujących okres od wstąpienia G. Strassera do NSDAP przed puczem monachijskim z 8/9 listopada 1923 r. do jego zamordowania podczas wydarzeń „puczu Röhma” w 1934 r. Ujęta w porządku chronologicznym działalność G. Strassera została powiązana z przeobrażeniami struktury i zasad funkcjonowania partii nazistowskiej po wydarzeniach 8/9 listopada 1923 r. Oba te wątki pracy Kissenkoettera wzajemnie się przenikają, choć nie zawsze właściwie układają się proporcje między nimi. Z tytułu pracy wynika, że głównym zadaniem autora powinna być analiza działalności i poglądów Strassera. Natomiast problematykę NSDAP należałoby potraktować jako swoiste „zaplecze”, umożliwiające pokazanie na szerszym tle dziejów narodowego socjalizmu roli Strassera w procesie organizacyjnego i ideologicznego rozwoju ruchu nazistowskiego.

Przyjęcie takiego założenia nadałoby pracy Kissenkoettera bardziej przejrzystą i spójną konstrukcję. Tymczasem w zawartym w III rozdziale opisie reformy partii z 1928/1929 i 1930 r. oraz procesu centralizacji NSDAP w 1932 r. — skądinąd interesującym i bogato udokumentowanym — postać Strassera została przytłoczona nadmiarem faktów, często nie związanych z jego działalnością. Trudno np. z tekstu wywnioskować, na czym polegał wpływ Strassera na funkcjonowanie komórki NSDAP zajmującej się propagandą — *Reichspropagandaleitung*. Autor ograniczył się tylko do stwierdzenia, że Strasser jako szef *Reichsorganisationsleitung* stworzył ten organ (s. 55). Niezbyt precyzyjnie ukazany został również stosunek Hitlera do wprowadzanych przez Strassera zmian w strukturze i funkcjonowaniu NSDAP. W tym kontekście wyjaśnienia wymagałby zwłaszcza problem zasady wodzostwa (*Führerprinzip*) jako osnowy organizacyjnej i cechy wyróżniającej partię faszystowskie od innych partii politycznych. Czy zasada wodzostwa została na skutek tych reform wzmocniona, czy uległa raczej osłabieniu? Na to pytanie czytelnik nie znajdzie w pracy jednoznacznej odpowiedzi.

Zastrzeżenia nasuwają się w odniesieniu do sposobu ujęcia przez Kissenkoettera niektórych społeczno-politycznych koncepcji Strassera. Autor zupełnie pominął założenia programowe *Arbeitsgemeinschaft der nord- und westdeutsche Gaue der NSDAP* z przełomu 1925 i 1926 r. Ta — powstała z inspiracji Strassera — „wspólnota” nazistowska głosiła koncepcje, które zasługują na uwagę badacza, choćby ze względu na występujący w tym kontekście kontrowersyjny problem socjalizmu na-



rodowych socjalistów, nie mówiąc o celowości porównania haseł *Arbeitsgemeinschaft* z postulatami programu NSDAP z 1920 r. Co prawda główne założenia programu Strassera z 1925/1926 r. zostały już omówione w najnowszej literaturze (R. Kühnl, G. Schildt, U. Wortz), jednak wciąż brak jest kompleksowego opracowania jego poglądów, ukazującego ewolucję koncepcji tego ideologa NSDAP w okresie Republiki Weimarskiej. Lukę tę mógłby wypełnić Kissenkoetter, gdyby podjął się analizy nie tylko późniejszych zapatrywań Strassera, lecz również wskazał na ciągłość jego poglądów od 1925 r. Pozostając przy kwestiach programowych założeń ruchu nazistowskiego należy odnotować, że autor zbyt ogólnikowo potraktował koncepcje brata Gregora Strassera, Otta, wokół którego skupiła się narodowosocjalistyczna opozycja wobec Hitlera u schyłku Republiki Weimarskiej i w okresie Trzeciej Rzeszy. Skoro Kissenkoetter zdecydował się wyodrębnić w III rozdziale osobny fragment dotyczący działalności i poglądów O. Strassera, to powinien był choćby napomknąć o „14 tezach rewolucji” i manifeście czarnego Frontu, zwłaszcza że hasła zawarte w tych programowych dokumentach „lewicy” nazistowskiej wyraźnie korespondowały z postulatami G. Strassera. Ten ideolog NSDAP należał jak wiadomo — również do działaczy partyjnych o radykalnych zapatrywaniach społecznych.

Rozważania na temat poglądów G. Strassera stanowią — mimo wspomnianych zastrzeżeń — najbardziej wartościową część recenzowanej pracy. Wywód dotyczący jego społeczno-politycznych koncepcji zamieścił Kissenkoetter przede wszystkim w rozdziale IV noszącym tytuł *Program gospodarczy NSDAP z 1932 r.*, w którym na wstępie omówił antykapitalistyczne tezy przemówienia Strassera w *Reichstagu* w dniu 10 maja tegoż roku. Strasser zawarł w tym wystąpieniu *credo* swych zapatrywań na rolę i zadania państwa w procesie tworzenia i podziału dóbr materialnych.

„Naród żąda od państwa — twierdził — by w obronie jego praw do życia zerwało z demonami złota, ekonomiki światowej i materializmu, ze sposobem myślenia w kategoriach statystyki eksportowej i oprocentowania bankowego i aby potrafiło przywrócić uczciwą płacę za uczciwą pracę” (s. 83).

Wypowiedź Strassera na forum parlamentu Rzeszy posłużyła autorowi do przypomnienia ewolucji teorii koniunktury gospodarczej od Jeana Baptisty Saya (1803 r.) i Rodbertusa po Silvia Gesella i Keynesa. Można by dyskutować nad celowością zamieszczenia rozważań na ten temat w pracy nie będącej przecież podręcznikiem z dziedziny historii myśli ekonomicznej. Lektura dalszych fragmentów książki pozwala jednak rozproszyć tego rodzaju wątpliwości. Dzięki przypomnieniu tych koncepcji ujawnia się doktrynalne podłoże poglądów Strassera na zasady funkcjonowania gospodarki i stosunki społeczne. Warto jako ciekawostkę odnotować, że wpływ na zapatrywania tego nazistowskiego ideologa wywarł również jego ojciec, który w 1912 r. opublikował pod pseudonimem Paul Wegr. rozprawkę *Das neue Wesen*, zawierającą projekt reformy finansów Rzeszy, oparty na teorii F. Kleinwächtera, M. Flürscheima, E. Ferri i R. H. Meyera (ss. 94-95). Kissenkoetter mógł nieco szerzej przedstawić postulaty zawarte w tej mało znanej pracy.

W sposób wyczerpujący natomiast została omówiona kwestia wpływu koncepcji volkistowskiego teoretyka „wolnego pieniądza” S. Gesella na poglądy G. Strassera. Gesell jeszcze przed puczem monachijskim oddziaływał na niektórych ideologów NSDAP i pokrewnej *Deutschsozialistische Partei* (G. Feder, O. Dickel, B. Köhler). W okresie tzw. *Neugründung NSDAP* w 1925 r. jego teoria inspirowała — jak słusznie zauważył autor — *Gauleitera* śląskiej organizacji na-



zistowskiej E. Rosikata, należącego do *Arbeitsgemeinschaft der nord- und westdeutsche Gaue der NSDAP*. Za pośrednictwem Rosikata niektóre koncepcje Gesella przeniknęły do wspomnianego programu tej „wspólnoty”, wyrażając się m. in., w postulacie przeprowadzenia reformy agrarnej. Wraz z nadejściem pod koniec lat dwudziestych poważnego kryzysu ekonomicznego ożywiła się dyskusja nad modelem niemieckiej gospodarki. Po śmierci Gesella (1930 r.) wielu teoretyków ekonomii wystąpiło z projektami uzdrowienia niestabilizowanych stosunków gospodarczych. Na niektóre projekty reform zwrócił uwagę Kissenkoetter, analizując koncepcję R. Friedländer-Prechtla, autora prac *Chronische Arbeitskreise, ihre Ursachen, ihre Bekämpfung* i *Die Wirtschaftswende*, grupy ekonomistów skupionych wokół G. Gerekego oraz poglądy przemysłowca H. Drägera, zawarte w rozprawie *Das Arbeitsbeschafungsprogramm der gesteigerten Bedarfsdeckung*. Z teoretykami tymi pozostawał w kontakcie G. Strasser, a jego współpracownicy z *Reichsorganisationsleitung* uczestniczyli w spotkaniach Gereke-Kreis i członków *Studiengesellschaft*, któremu przewodził prof. Wagemann. Wywód na ten temat ujawnia sporo nieznanych faktów wiążących się z polityką gospodarczą kierownictwa NSDAP u schyłku Republiki Weimarskiej.

Za interesujące należy uznać porównanie koncepcji Friedländer-Prechtla, Drägera i Strassera. Na podstawie przeprowadzonych badań autor doszedł do wniosku, że poglądy tych trzech — wywodzących się z różnych kręgów politycznych — reformatorów gospodarki w zasadzie opierały się na identycznych założeniach. Każdy z nich bowiem postulował wzmocnienie niemieckiej gospodarki poprzez stworzenie dogodnych warunków dla rozwoju przemysłu i rolnictwa, których odbudowę upatrywał w uzależnieniu się od dostaw zagranicznych surowców i zwiększeniu chłopskiego osadnictwa, przede wszystkim na wschodnich obszarach Rzeszy. (Na marginesie dodam, że warto było w tym kontekście nawiązać do koncepcji ekspansji terytorialnej jako jednego z elementów ideologii G. Strassera). Różnice poglądów Friedländer-Prechtla, Drägera i Strassera sprowadzały się jedynie do kwestii kosztów realizacji wspomnianych postulatów (s. 110). Stanowisko w tej sprawie wyłożył Strasser w *Wirtschaftliches Sofortprogramm der NSDAP* z 1932 r. U podstaw tego programu leżała koncepcja narodu niemieckiego jako „wspólnoty losu, nędzy i chleba” (*Schicksals-Not-Brotgemeinschaft*). Należy żałować, że Kissenkoetter nie uwzględnił tej idei w rozważaniach o programie gospodarczym, ani też w dalszych fragmentach pracy, w których omówił inne poglądy Strassera. Bez odwołania się do wielokrotnie powtarzanej przez Strassera koncepcji „wspólnoty losu, nędzy i chleba” nie można zrozumieć „socjalistycznych” zapatrywań stanowiących sedno jego ideologii. Wydaje się, że autor przywiązuje większą wagę do praktycznych, niż do teoretycznych aspektów „narodowego” socjalizmu G. Strassera. Takie podejście do zagadnienia niewątpliwie obniża wartość naukową pracy. Poglądy Strassera na socjalizm należało częściowo powiązać z socjalną demagogią Federa i Goebbelsa.

W dwóch ostatnich rozdziałach autor powraca do kwestii politycznej działalności Strassera. W odróżnieniu od początkowych fragmentów pracy, Kissenkoetter skoncentrował się na przedstawieniu poczynań samego Strassera, zaś dzieje NSDAP stanowią jedynie podłoże dla ukazania jego działalności w schyłkowym okresie Republiki Weimarskiej. Z dużym znanstwem omówiona została rola Strassera w procesie „dochodzenia” — na drodze parlamentarnej i politycznych rozgrywek — do władzy narodowych socjalistów w 1932 r. Licznymi przykładami poparł autor przyjętą w literaturze tezę o kompromisowej polityce Strassera wobec naczelnych władz Rzeszy, sprzecznej z nieugiętym stanowiskiem Hitlera, który odrzucał możliwość udziału NSDAP w rządzie koalicyjnym. Wynikająca z oceny



sytuacji politycznej skłonność Strassera do kompromisu nie oznaczała bynajmniej rezygnacji z urzeczywistnienia idei narodowosocjalistycznych. Strasser był — według A. Bullocka — rzecznikiem „zbrutalizowanego idealizmu” wyrażającego się w szczerym dążeniu do przeprowadzenia rewolucji nazistowskiej, opartej na założeniach „narodowego” socjalizmu. Ten aspekt postępowania Strassera powinien autor bardziej uwypuklić w rozważaniach nad przyczynami rozbieżności między nim a Hitlerem, dla którego socjalizm stanowił jedynie instrument propagandy. Konflikt między przywódcą NSDAP a Strasserem był przejawem ścierania się w ruchu narodowosocjalistycznym dwóch wizji Trzeciej Rzeszy, zrodzonych z odmiennych postaw światopoglądowych. W taki sposób należy — jak sądzę — interpretować motywy rezygnacji Strassera z funkcji szefa *Reichsorganisationsleitung* w grudniu 1932 r., choć bezpośrednim powodem jego ustąpienia stały się prowadzone przez niego pertraktacje z ówczesnym kanclerzem Rzeszy — K. von Schleicherem. Odejście Strassera nie pozbawiło tego rzecznika idei socjalizmu wpływu na radykalnych działaczy partyjnych. W celu potwierdzenia tej tezy autor powołuje się na rewoltę *Freikorps Franken* pod dowództwem *SA-Gruppenführera* W. Stegmanna oraz na działalność opozycyjnej wobec Hitlera grupy lokalnych przywódców NSDAP z Badenii i Hesji (tzw. *Notgemeinschaft* K. Lenza, F. Kerma i W. Besta), a także na poglądy *Gauleitera* Nadrenii — J. Brückela. U schyłku Republiki Weimarskiej i w początkowym okresie Trzeciej Rzeszy idee Strassera — o czym autor nie pisze — rozwijali śląscy przywódcy NSDAP i SA, H. Brückner i E. Heines, którzy podczas czystki po „puczu Röhma” bądź ponieśli śmierć jak Strasser, bądź ostatecznie odsunięci zostali od wpływu na politykę partii.

W pracy przydałoby się podsumowanie wywodów na temat poglądów i działalności G. Strassera, zawierające ocenę jego roli i znaczenia w rozwoju i funkcjonowaniu NSDAP w drugiej połowie lat dwudziestych i na początku lat trzydziestych. Strasser nie był bowiem działaczem partyjnym, którego postępowanie można by ująć w sposób schematyczny. Bardziej ideolog niż polityk, a już na pewno nie przebiegły taktyk czy dyplomata, był Strasser jednym ze współtwórców sukcesów NSDAP pod koniec Republiki Weimarskiej, wykazując talent organizatorski i umiejętności propagandowe. Kissenkoetter w zasadzie dostrzegł te cechy Gregora Strassera, nie przeceniając ani jego zasług dla NSDAP, ani też nie umniejszając jego roli w tej partii. Mimo pewnych zastrzeżeń i wątpliwości, praca Kissenkoettera stanowi interesujące studium historyczne nie tylko z dziejów narodowego socjalizmu, lecz również schyłkowego okresu Republiki Weimarskiej.

Marek Maciejewski

JAN TOMASZ GROSS: *Polish Society under German Occupation. The Generalgouvernement 1939-1945*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1979, XVIII, 345 ss.

To, co tu napiszę — to tylko obszerniejsza nota, której celem jest zwrócenie uwagi na wydawnictwo. Książka J. T. Grossa znalazła się w moich rękach pod koniec pobytu w USA i nie zdołałem się w pełni z nią zapoznać. Poczynilem jedynie wstępne notatki licząc na to, że po powrocie do kraju zapoznam się z dziełem szczegółowo i omówię. Niestety, mimo daty wydania (1979 r.), w dostępnych mi księgozbiorach naukowych Polski wciąż jeszcze jest nieobecne.